PSİKANALİZ BULUŞMALARI 16

mizah ve psikanaliz

BAĞLAM

Bağlam Yayınları 535
Psikanaliz Buluşmaları-16
Mizah ve Psikanaliz
ISBN 978-625-6538-30-6

Mizah ve Psikanaliz
Yayına Hazırlayanlar: Tevfika İkiz, Funda Akkapulu
Yayın Kurulu: Behice Boran, Evrem Tilki, İlker Özyıldırım,
Funda Akkapulu, Ali Algın Köşkdere

Mizah ve Psikanaliz dosyası, İstanbul Psikanaliz Derneği tarafından
15-16 Kasım 2019 tarihinde düzenlenen, *Mizah ve Psikanaliz* başlıklı,
21. Uluslararası İstanbul Psikanaliz Buluşmaları toplantı
metinlerinden oluşmuştur.

Birinci Basım: Kasım 2025
Kitap Tasarımı: Canan Suner
Baskı: Umut Kağıtçılık Sanayi Ticaret Ltd. Şti.
Fatih Cad. Yüksek Sok. No: 11/1 Başakhan Merter/İstanbul

Yayınevi Sertifika Numarası: 44685
Matbaa Sertifika Numarası: 45162

BAĞLAM YAYINCILIK Meşrutiyet Cad. Avrupa Pasajı No. 8/25 Beyoğlu/İstanbul
(0212) 244 41 60 Tel-Faks: (0212) 243 17 27
Web: www.baglam.com e-mail: baglam@baglam.com

sunuş

Mizah, hayatın gerçekliklerine karşı bir meydan okumadır. Ama hangi gerçekle yüzleşiliyorsa, bu meydan okuma da farklı biçimler alır. İstanbul Psikanaliz Derneği'nin 2019 yılında düzenlediği 21. Uluslararası İstanbul Psikanaliz Buluşmalarının konusu "Mizah ve Psikanaliz"di. Elinizdeki bu sayı, o kongrede sunulan metinleri içermektedir. Ne gariptir ki, bu toplantının hemen ardından -adeta bir şaka gibidünya çok daha karanlık, sessiz ve güldürüsü eksik bir döneme, Covid-19 salgınına girdi. 2020 itibariyle çalışmalarımızı çevrimiçi sürdürmek zorunda kaldık. Tesadüf mü, kaderin ironisi mi, bilinmez; ama bu süreç, mizahın yalnızca bireysel bir savunma değil, kolektif bir dayanışma biçimi olduğunu da bizlere yeniden hatırlattı.

Bu sayıda yer alan yazılar, mizahın yalnızca güldürmekle kalmadığını, aynı zamanda insanın varoluşsal, toplumsal ve ruhsal sınırlarına nasıl temas ettiğini gösteriyor. Psikanalitik yaklaşımlardan felsefi yorumlara, bireysel deneyimlerden kolektif hafızaya uzanan bu yolculukta mizah; bir dil, bir direnç biçimi ve kimi zaman da iyileştirici bir sığınak olarak karşımıza çıkıyor. Psikanaliz açısından mizah, bilinçdışının en özgün ifadelerinden biridir. Freud'un 1905 tarihli *"Espriler ve Bilinçdışıyla İlişkiler"* adlı metni, bu alanda bir kuramsal dönüm noktasıdır. Freud burada, mizahı hem düşüncenin işleyiş biçimi hem de bastırılmış dürtülerin ifade bulduğu özel bir ruhsal süreç olarak tanımlar. Mizah, tıpkı rüyalar ve dil sürçmeleri gibi, bilinçdışının kendini ifade etme biçimidir. Freud'a göre şaka, bastırılmış arzuların dolaylı yoldan dışavurumu sayesinde bireye haz sağlar ve benliği, üstbenliğin baskısından geçici de olsa kurtarır. Bu bağlamda mizah, yalnızca bir anlatım biçimi değil; savunma mekanizması, direniş stratejisi ve ruhsal rahatlamanın dili olarak da değerlendirilir. Henri Bergson ise mizaha farklı bir felsefi perspektiften yaklaşır.

Ona göre mizah, yaşamın esnekliğine karşı katılaşmış, mekanikleşmiş davranışlara verilen bir tepkidir. *Kahkaha* adlı eserinde, gülünç olanı, "canlı olan üzerinde mekanik olanın yansıması" olarak tanımlar. Ona göre birey, toplumsal hayat içinde esneklik göstermediğinde, yani alışkanlıklarının ve otomatik davranışlarının esiri olduğunda mizah ortaya çıkar. Bu yönüyle mizah, toplumsal düzenin sürekliliğini sağlayan normatif bir işlev de taşır; güldürerek düzeltir, hizaya çeker. Spinoza'nın *Etika*'sındaki neşe anlayışı ise bu çerçeveye özgün bir boyut katar. Spinoza'ya göre dışsal bir nedenden kaynaklanan neşe pasif bir duygudur; ama bu neşe, kişinin akıl yoluyla dünyayla kurduğu ilişkiyi dönüştürüyorsa, artık etkin bir duygudur. Bu bakış açısı, mizahı yalnızca bir tepkisellik değil, aynı zamanda bir bilgelik ve farkındalık süreci olarak da düşünmemize olanak tanır. Böylece, Freud mizahı içsel bir ruhsal ekonomiye, Bergson dışsal toplumsal yapıya, Spinoza ise aklın özgürleşmesine bağlar. Üç düşünürün yaklaşımı, mizahın hem içe dönük hem de dışa dönük yönleriyle nasıl çok katmanlı bir yapı taşıdığını ortaya koyar.

Bu sayıdaki yazılar, mizahın bireysel deneyimler kadar toplumsal yapıdaki çatışmaları da nasıl işlediğini ortaya koyuyor. Toplum içinde mizah, kimi zaman dışlayıcı ve yıkıcı hale gelebilir; özellikle "öteki"ne yönelik ironi ve alay biçimleri, grup dinamiklerinin baskıcı yüzünü görünür kılar. Freud'un "küçük farklılıkların narsisizmi" dediği yapı burada işler: En çok benzeyenin en fazla dışlanması. Bu toplumsal eğilim, mizahı hem bir özgürlük alanı hem de bir baskı aracına dönüştürebilir. Sonuç olarak, okuyacağınız metinler, mizahı yalnızca bir ifade biçimi değil, aynı zamanda insan ruhunun, kültürün ve dilin derin yapılarındaki hareketliliği izlememize olanak tanıyan bir alan olarak sunuyor. Mizah, kimi zaman bir kahkaha anıdır; kimi zaman ise, en sessiz çığlığın dilidir.

Etkinliğin gerçekleşmesinde emeği geçen düzenleme kurulu üyelerine, yazıları ile etkinliği zenginleştiren meslektaşlarımıza teşekkür eder, sizlere keyifli okumalar dilerim.

21. Uluslararası İstanbul Psikanaliz Buluşmaları Düzenleme Kurulu adına

TEVFİKA İKİZ

İçindekiler

sunuş | 5
TEVFİKA İKİZ

insanın kendisini korumasına hizmet eden mizah | 9
BERNARD PENOT / ÇEVİREN: GÜLCE FIKIRKOCA ATİK

freud'a göre mizah | 19
JEAN PIERRE KAMIENIAK / ÇEVİREN: YİĞİT ARAS

bireyselden toplumsala mizahın dönüştürücü süreçleri | 31
TEVFİKA İKİZ

psikanalitik süreçte mizahın işlevi üzerine | 39
EBRU SORGUN GÜLTEKİN

sinema, psikanaliz ve mizah: tekinsizliğin estetik alanı | 47
PINAR KANLIKILIÇER

kronik hastalığınız: haz ve tekrar bağlamında haftalık mizah dergisi okumak | 57
BARIŞ ÖZGEN ŞENSOY

sokrates'in cinleri ve psikanaliz; yüce bir deneyim olarak mizah | 71
İSHAK SAYĞILI

sosyal medyada psikanalitik göndermeler | 89
İREM ERDEM ATAK

aaahh belinda! şaka mı bu? | 107
SERGUN YILDIZ

insanın kendisini korumasına hizmet eden mizah

BERNARD PENOT*

ÇEVİREN: GÜLCE FIKIRKOCA ATİK

1914-1918 savaşının ortasında Freud, "Psikanalizin Zorluğu" başlıklı bir metin kaleme alır. Bu metinde, psikanalizin insanoğlunun çok sevdiği narsisistik yanılsamalara meydan okuyan gerçekleri ortaya çıkardığı için karşılaştığı dirençten bahseder. Psikanalizi modern çağın diğer büyük bilimsel ilerlemeleriyle karşılaştırarak bu konuyu genişletir ve bunların insanın benliğinde açtığı yaralara değinir. İlk yara (kendi ifadesiyle) Kopernik'in gözlemleriyle insanlığa açılmıştır. Bu bizi dünyanın evrenin merkezi olduğu ve güneşle birlikte kendi etrafında döndüğü fikrini terk etmeye zorlar. İkinci yaranın ise Darwin'in, insan türünün aslında oldukça uzun bir biyolojik ve hayvansal evrim sürecinin son ürünü olduğunu ortaya koyan keşiflerinden kaynaklandığına inanmaktadır. Son olarak Freud, düşüncelerimizin büyük ölçüde bilinçdışı olduğunu göstererek insanın narsisistik yanılsamalarına kendisinin de ek bir darbe vurduğuna inanır. Ayrıca bilinçli Benliğin büyük oranda erişemeyeceği süreçlerin daha çok bilinçdışının egemenliğinde olduğunu ileri sürer.

İnsanoğlunun bu bilimsel çıkarımlar tarafından ortaya konan göreceli konumu, endişe ve dirence yol açar. Freud'un *psikanalizin zorluğu* olarak söz ettiği nokta da işte tam burasıdır. *Narsisizm* olarak adlandırdığı bu durum, insanın kendine olan güvenini sorgulatır. Narsisizm, evrenin güçleri ve içsel dürtülerimiz karşısında insanî durumumuzun istikrarsızlığını fark ettiğimiz anda kaçınılmaz olarak zayıflamaktadır. İşte tam bu noktada insana özgü bir özellik olan *mizah* devreye girer. Mizah, insanın

* SPP üyesi, Formatör Psikanalist.

kendisiyle nazikçe dalga geçmesinden, hatta dünyadaki gerçek durumunu anlarken yaşadığı hayal kırıklığına gülümseyecek bir haz bulmasından ibarettir. Bu anlamda mizahi bir yorumun; doğadaki belirsiz konumumuzun keşfiyle hırpalanan narsisizmimizi, nazikçe tedavi etmenin bir yolu olduğunu söyleyebiliriz.

Burada insanın kendine verdiği değeri sarsan iki konuyu daha iyi incelememize yardımcı olmak için mizahın nasıl kullanılabileceğine dair birkaç örnek vermek istiyorum. Bu bir yandan, insanî durumumuzun değersizleştirilmesiyle gelen hayvansılığımıza has olanı tanımanın zorluğu; öte yandan da bireysel varlığımızın geçici doğasını kabul etmek zorunda olmanın zorluğudur. Burada son sözü Freud'a bırakacağım...

Günümüzde önemli çalışmalar, insan türünün kendi kaderini, kısa zamanda çevresini- *son ethos* (her hayvan türünün bağlı olduğu yaşamsal çevre) daha iyi anlayabilme yetisinin önemine dikkat çekmeye çalışmaktadır. Bu konudaki en iyi katkılardan biri, Los Angeles Üniversitesi'nde biyolog ve etnolog olan Jared Diamond'ın araştırmalarıdır. Onun çalışmalarında kullandığı mizah beni her zaman çok etkilemiştir. Öncü çalışması olan - "*Üçüncü şempanze, insan hayvanının evrimi ve geleceği üzerine bir deneme*"[1]- insan türünün şempanzeden kromozom açısından sadece %1,7 farklı olduğunu ileri sürer. Bizi hayvanlardan ayıran şeyleri bazı genlerimizle, muhtemelen konuşabilmemizle, iki ayaklı olmamızla ve prefrontal beynimiz olmasıyla açıklar. Yazar, insanlar ile tüm hayvanlar (yakın kuzenlerimiz olan yüksek primatlar da dahil olmak üzere) arasındaki bu denli küçük farkın, etik ilkelerimizi temel almasını ve radikal bir ayrım yapmamıza izin vermesini şaşkınlıkla karşılıyor. Örneğin büyük maymunları hayvanat bahçelerinde kafeslerde tutmak normal görülürken, aynı şeyi insanlar için yapmak kabul edilemez oluyor (...) Benzer şekilde, tıbbi araştırma yapmak için büyük maymunları ölümcül deneylere tâbi tutmak kabul edilebilirken, bu durum insanlar için söz konusu olmuyor. Halbuki bu konu, hayvanat bahçelerindeki kafeslerden daha zorlu bir etik soruyu gündeme getirmektedir. Yazar şöyle açıklıyor: "çünkü suçlu olduğu düşünülen binlerce insan [hayvanat bahçesindeki maymunlardan] çok daha kötü şartlarda hapsediliyor ancak benzer tıbbi araştırmaların insanlar üzerinde şempanzelerden çok daha iyi bilgiler sunmasına

[1] J. Diamond. *The Third Chimpanzee – The Evolution and Future of The Human Animal*, Harper Collins, 1992.